

VINCZE FERENC

AZ EMIGRÁCIÓ JELENETEI KELET-EURÓPAI IRODALMAKBAN¹

VARIÁCIÓK AZ ELSŐ HATÁRÁTLÉPÉSRE

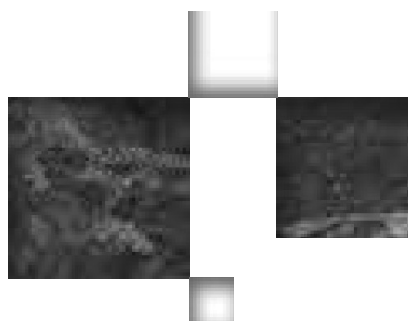
Az emigrációt tematizáló szépirodalmi művek egyik visszatérő jele-
nete a fizikai és földrajzi államhatárok átlépése. A határátlépés gya-
korlata az addigi otthontól, az ismerőstől való elszakadás aktusa, az
emigráció későbbi következményeinek kiváltójaként is tétélezhető,
hiszen ezen aktusnak köszönhetően jön létre az a szituáció, melyben
a kivándorló a célközegben aztán önmagát idegenként, másként ta-
pasztalja meg. Ennek tükrében azt is lehet állítani, hogy maga a ha-
tárátlépés az önazonosság megváltozásában jelentős szerepet játszik,
holott a tényleges idegenségtapasztalat elsősorban nem a határátlépés
fizikai aktusa során jön létre.

Az úgynevezett Exil-kutatások előterébe jellemző módon a kul-
turális, társadalmi, politikai közeget váltó migráns, tehát a ki- és be-
vándorló alakja került, továbbá nem mellékesen a beilleszkedés kü-
lönöző aspektusai. Ennek vizsgálatában – ahogy erre Pabis Eszter
is rámutatott² – a irodalom- és kultúratudomány az élen járt, például
amennyiben a két világháború közötti emigráció, majd az 1945 utáni
visszatérések elméleti tapasztalatait felhasználták a későbbi idősza-
kok bevándorlásainak és ennek reprezentációinak kutatásakor, mint
azt többek között Thomka Beáta is megfogalmazta.³ A kurrens ér-
telmezések alapvetően a határátlépés fogalmát immár a legkevésbé
sem a fizikai vagy a földrajzi határ átlépésének gyakorlataként állítják
az elemzések középpontjába, sokkal inkább az látszik megfogalmaz-
hatónak, hogy maga az átmenetiség, az átlépés az újonnan kialakuló
társadalmi és kulturális közegek egyfajta, a hibriditás logikája felől is

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Vö. „Kétségtelen ugyanakkor, hogy az utóbbi évtizedekben az irodalom-
és kultúratudományban, vagy a (politikai) filozófiában is rendkívüli
konjunkciónak örvend a határ(jelenségek): a határátlépés, a küszöb- vagy
határhely(zet)ek, az elhatárolás vagy kirekesztés vizsgálata. A határ iránti,
már az antikvitás óta megfigyelhető tudományos érdeklődésnek olyan
folyamatok kölcsönöznek aktualitást, mint a transznacionális migráció,
vagy a kultúratudományok sokszor elemzett topológiai fordulata, az
úgynevezett *spatial turn*.” PABIS Eszter, *Határátlépések. Magyar származású
kortárs íróknak német nyelvű műveiről a transznacionális emlékezet-kutatás
kontextusában*, Werkstatt 11. (2016), 190–191.

3 Vö. THOMKA Beáta, *Regénytapsztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás*,
Kijarat, Budapest, 2018, 29–30.

érthető metaforájává vált vagy válik.⁴ Mindez alapvetően az európai irodalmak elemzésekor kijelöli azokat a kereteket, melyek között az átmenet vagy a határátlépés értelmezése megtörténik:

„Wenn Europa unter den Bedingungen von Plurikulturalität und Mehrsprachigkeit neu gedacht wird, geht es also um Grenz-Übergänge im dreifachen Sinn des Wortes: Um die Ermöglichung von Kontakten und Transaktionen über Barrieren und Filter hinweg, um die kritische Reflexion von Grenz-Regimen, Grenzsicherungstechnologien und -ideologien und um den Übergang von der Kunst, die Reales reflektiert und transfiguriert, zur gesellschaftlichen Konstruktion von Wirklichkeit.”⁵

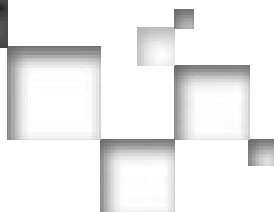
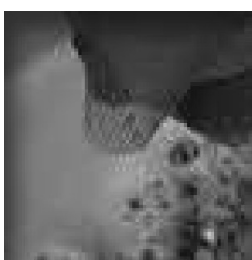
[Ha Európát a plurikulturalizmus és a többnyelvűség feltételei között gondoljuk újra, akkor a határ-átlépésekhez háromféle értelemben is közelíthetünk: a korlátokon és szűrőkön átívelő kapcsolatok és tranzakciók lehetővé tétele, a határ-rendszerek, a határokat biztosító technológiák és ideológiák kritikai reflexiója, valamint a valóságra reflektáló és azt átformáló művészet átmenete társadalmi konstrukcióvá.]

Az idézet szemléltette hármas megközelítés számos olyan lehetőséget teremt meg, melyek révén a határ és a hozzá szorosan kapcsolódó határátlépés gyakorlata a viszonyok tág rendszereként értelmeződik, és ennyiben az alakulás, a változás dinamizmusa felől lesz megragadható. Mint arra a korábban már idézett Pabis Eszter is rámutat, a „határ fogalmában rejlő alapvető ambivalencia első aspektusa a határ és a határátlépés kapcsolatában ragadható meg. Határok annyiban és azáltal keletkeznek és léteznek, amennyiben át is léphetők, meghaladhatóságuk konstitutív jelentőségű.”⁶ Ebben a konstitutív jelentőségben mutatható fel az éppen történő változásnak, alakulásnak a mibenléte, mely alapvetően a határátlépés aktusának inszcenírozásaiban érhető tetten véleményem szerint. Amennyiben az emigráció folyamatait vesszük számba, annyiban megállapíthatjuk, hogy a megszokott, az otthonos, az ismert (legyen az akár egy elnyomó, diktatórikusan felépülő társadalmi és politikai közeg) elhagyása az első olyan aktusként határozható meg, mely a be nem láthatót, a későbbi ismeretlent és idegenséget előidézi, lehetővé teszi. Mindemellett az emigráció szemantikai keretében létrejövő határátlépések jelentős része

4 Vö. „Für die Border Studies hat sich damit ein weites Feld aufgetan, in dem es nicht nur um die Untersuchung geografischer und territorialer, juristischer und politischer, sondern auch um die Aufarbeitung kognitiver und kultureller, metaphorischer und imaginärer Grenzziehungen geht.” Matthias BAUER – Martin NIES – IVO THEELE, *Grenz-Übergänge: Zur ästhetischen Darstellung von Flucht und Exil = Grenz-Übergänge. Zur ästhetischen Darstellung von Flucht und Exil in Literatur und Film*, hg. Matthias BAUER – Martin NIES – IVO THEELE, transcript, Bielefeld, 2019, 7.

5 Uo., 9.

6 PABIS, *I. m.*, 192.

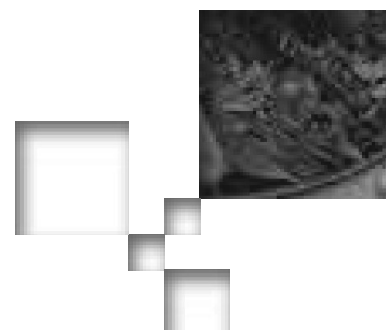

az aktus pillanatában magukon viselik a visszafordíthatatlanságnak vagy a véglegességnek valamifajta belátását is, hiszen a legtöbb esetben az emigrációhoz vezető motivációk között az otthonosság, az ismerősség, a megszokottság olyan mértékű megváltozása lelhető fel, mely a határátlépő szubjektum létfeltételeinek elviselhetetlenségére enged következtetni. Az elkövetkezendőkben Cătălin Dorian Florescu *Wunderzeit*, Iris Wolff *Die Unschärfe der Welt* és Tompa Andrea *Haza* című regényeinek az emigráció keretében megjelenített határátlépéseit veszem sorra, hogy esettanulmány jelleggel a különféle jelenetezések mentén felmutassam ezek a szöveg szerkezetét is érintő megoldásait. A román, a magyar és a német irodalomban számos olyan szöveg született, melyek tematizálják a határátlépés aktusát, jelen dolgozat választása azért esett az előbb említett regényekre, mivel ezek mindegyike felmutatja (vagy éppen elfedi) az emigrációhoz vezető első – és ennyiben kiemelt – határátlépést.

A HATÁRÁTLÉPÉS MINT KERET ÉS CSODA

A nyelvváltó és emigráns román író, Cătălin Dorian Florescu 2001-ben megjelent első regényének tematikus fókuszába a fizikai és földrajzi határátlépés aktusa került. A *Wunderzeit* című szöveg alapvetően egy gyerek perspektívájából elmesélt emigrációtörténet, melynek kiemelt és egyben kulcsfontosságú jelenete az emigrációhoz vezető első határátlépés, mely azonban a gyerek életének nem első határon való átkelése. A regény szerkezete egyértelműen állítja a középpontba az aktust, hiszen a fejezetcímekkel való felosztást egyedülként a határátlépés jelenetét ábrázoló első és utolsó szövegegység töri meg, melyek nem rendelkeznek önálló címmel. Ennek alapján e két szövegrész keretes szerkezetbe szervezi az elmesélt történetet, melynek így kezdő- és végpontjává maga a határátlépés válik.

Az elbeszélt történetet a gyerek, Alin nézőpontjából ismerjük meg, aki a keretező részek jelenében a Romániából való kilépés engedélyezésére vár szüleivel együtt a határon. A határátlépés kiemelt pillanatából indul ki az ezt megelőző események felfejtése, melyek részben a korábbi külföldi utazásokat mesélik el, egyrészt egy olaszországi, másrészt egy amerikai utazás történetét. A két utazás mindegyikét részben a gyerek növekedését illető betegsége teszi lehetővé, azaz a kiutazási engedélyt apa és fia ennek köszönhetően kapják

meg.⁷ S ahogyan a keretező határátlépő jelenet jelenti a kiindulópontot többek között a két utazás, majd a visszatérés elmeséléséhez, úgy ezen utazások egyúttal lehetőséget teremtenek a hetvenes évek Romániájának, tehát a gyerekkor elmesélésére.

Miközben ezek a korábbi utazások is lehetővé tették volna a határátlépés jeleneteinek megjelenítését, erre ezen fejezetekben végeredményben nem kerül sor, a határátlépés aktusa ismételten kimarad, mintegy nem válik fontossá. Az *Unterwegs mit Vater* [Úton apámmal] című fejezet, melyben az olaszországi útjuk és ottani tartózkodásuk van előtérben, már a belgrádi megérkezéssel indul: „Der Zug machte *tadam-tadam*. Ich hätte ihm andere Worte beibringen können anstelle des *tadam-tadam*, aber ich hatte kein Zeit. Unser Aufenthalt in Belgrad war zu kurz dafür. Also entschied ich mich, auf unsere Koffer aufzupassen, während Vater den Zug nach Italien sucht.”⁸ [A vonat így csinált: *tadam-tadam*. A *tadam-tadam* helyett más szavakat is megtaníthattam volna neki, de nem volt időm. Belgrádi tartózkodásunk túl rövid volt ehhez. Ezért úgy döntöttem, hogy vigyázok a bőröndjeinkre, amíg apa megkeresi az Olaszországba tartó vonatot.] A határátlépés ábrázolása a Jugoszlávián keresztül Olaszországba tartó utazás során elmaradt, és nem került explicit megjelenítésre az amerikai út során sem, itt előtérbe a repülőút került és az apa által (részben a repülés iránti félelemről való figyelem eltereléseként) elbeszélte események az ötvenes évek elejéről. A megérkezés jelentősége, az amerikai repülőtér tranzitónaként való értelmezhetősége azonban egy pillanat erejéig megjelenik, hiszen az onnan való kilépés momentuma hangsúlyossá válik:

„Unten war eine schattige, kühle Halle, die wir durchqueren mussten. Jenseits davon war es hell. Sanowsky trat gerade durch den Ausgang ins Jenseits, es sah aus wie im Kino, wenn einer aufsteht, und man sieht seinen Schatten auf der Leinwand. Dann buhen und pfeifen die Leute, aber hier war Sanowsky Schatten das Einzige, was wir hatten. Als er durch die Tür ging, hörten wir Straßenlärm. Amerikanischen. Autohupen und spanische Stimmen. Dann ging die Tür hinter ihm zu, und drinnen war es wieder still. Sanowsky setzte den Koffer ab und schaute sich nach uns um. Vater nahm mich bei der Hand, liefen auf den Ausgang zu. Der Aus-

7 Vö. „Was meine Krankheit tat, tat sie auf geheimnisvolle Art. Die Muskeln wurden schwächer, man trug schwere, steife Schuhe, und in der Nacht legte man hin und wieder eine Schiene an. Meine Krankheit trug den Namen eines Menschen. Charcot-Marie. [...] In Venedig gab es nur den Verdacht auf die Krankheit. Dies war ein anderer Verdacht, als wenn man im Verdacht stand, Dissident zu sein. Dann wurden die Gesichter ernst, und die Türen gingen hinter einem zu. Man kehrte einige Jahre später zurück. Auch bei dem anderen Verdacht, dem Verdacht auf die Krankheit, wurden die Gesichter ernst. Aber dann streichelte der Polizeikommandant einem über die Wangen, und ich und Vater hatten gemeinsam einen Pass für Italien.” [Amit a betegségem tett, azt rejtélyes módon tette. Az izmok elgyengültek, nehéz, merev cipőt hordtam, és éjszakára időnként sínt tettem fel. A betegségem egy személy nevét viselte. Charcot-Marie. [...] Velencében csak gyanították a betegséget. Ez más gyanú volt, mint az, hogy disszidensnek tartottak. Aztán az arcok komolyak lettek, és az ajtók bezárultak mögöttem. Néhány évvel később az ember visszatért. A másik gyanúval, a betegség gyanújával is komollyá váltak az arcok. De aztán a rendőrpáncsnok megsimogatta az ember arcát, és apával együtt közös útlevelet kaptunk Olaszországba.] Cătălin Dorian FLORESCU, *Wunderzeit*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2017, 44–45. [Az elemzett német nyelvű regények részleteinek magyar nyelvű feloldásait saját fordításban közlöm. VF]

8 *Uo.*, 42.

gang ging vor uns auf beiden Seiten auf, das war lustig, als ob der Ausgang wusste, was wir wollen. Das nennt man Technik, und in Amerika gibt es viel davon. Wir traten hinaus ins Helle.”⁹

[Odalent volt egy árnyékos, hűvös csarnok, amelyen át kellett kelniünk. Azon túl világos volt. Sanowsky csak kilépett a kijáraton az odaát, olyan volt, mint a moziban, amikor valaki feláll, és látod az árnyékát a vásznon. Akkor az emberek fújolnak és füttyülnek, de itt mindebből csak Sanowsky árnyéka maradt. Amikor kilépett az ajtón, utcazajt hallottunk. Amerikait. Autódudákat és spanyol hangokat. Aztán becsukódott mögötte az ajtó, és bent újra csend lett. Sanowsky letette a bőröndöt, és körülnézett, merre vagyunk. Apa kézen fogott, és a kijárat felé indult. A kijárat kétoldalt kinyílt előttünk, vicces volt, mintha a kijárat tudta volna, mit akarunk. Ezt hívják technológiának, és Amerikában sok van belőle. Kiléptünk a fényre.]

A reptéri tranzitónából való kilépés pillanata a szöveg építkezésének és a jelzőhasználatának köszönhetően a határátlépés aktusát viszi színre itt, hiszen nem a repülőút, nem a landolás, hanem a reptérről történő kilépés jelenti az Amerikába való belépést. A még nem látott fotocellás ajtó vonalszerű határt szimbolizál, ezt a szöveg az ellentétpárok hangsúlyozásával és a bemutatott mozgás milyenségével hozza létre: a csarnok, melyen át kell haladni/kelni, hűvös és árnyékos, míg az ajtón túli világ világos (és hozzá a melegség érzete asszociálható). Emellett a német szöveg megfogalmazását tekintve megteremti az ideát és az odaát („Jenseits”) oppozícióját is, melyeket az átlépést jelentő ajtó választ el egymástól. Mindezeket figyelembe véve egyfajta határátlépést tapasztalhatunk meg, azonban lényeges felhívni a figyelmet a határt jelentő fotocellás ajtó működésére, mely automatizmusával – az átkelő, a határátlépők gondolatának „kitalálásával” – végeredményben önmaga határ jellegét szünteti meg, és erre az őket fogadó férfit, Sanowsky korábbi egyszerű kilépése is rámutat. Sanowsky őket kereső tekintete a saját, immár rutinizált gyakorlatának köszönhetően annak az értetlenkedésnek a megnyilvánulása, mely a csarnok ajtaját egyáltalán nem tekinti a belépés küszöbének vagy határnak, s így a határ szubjektív értelmezhetőségére is rámutat a jelenet.

9 Uo., 119.

Az Olaszország felé nem megjelenített, az Amerikába pedig elsősorban erősen szubjektív módon megkonstruált határvonal és határátlépés (részben hiányzó) jelenetei mutatnak rá a keretező szerkezet két szövegrészében elbeszélte határátlépő aktus hangsúlyos voltára. A két cím nélküli, a regény keretét biztosító fejezetben alapvetően a határátlépés inszcenírozása történik meg, és az itt megteremtett feszültség folyamatos fokozása alapvetően a határ átlépésének jelentőségét és egyfajta véglegességét is kiemeli. A nyitófejezet mindösszesen két oldala a határon várakozó család (apa, anya, fiú) aggodásának, reménykedésének és a helyzet bizonytalanságának ad teret. A történet nyitányában az apa már bement az egyik határórbódéba, míg anya és a fia közösen várakoznak az autóban az apa visszatérésére. A gyerek nézőpontjából történő elbeszélés az időre vonatkozó megállapítások precíz leírásával fokozza a várakozás feszültségét és egyben jelzi a határátlépés kimenetelének bizonytalanságát.

„10. August. Neun Uhr morgens.

Es sind genau zwei Minuten und dreißig Sekunden vergangen, seit Vater das Auto verlassen hat. Vor genau einer Minute ist er im Haus verschwunden. Da haben sie ihn bestimmt nicht foltern können, in einer Minute. In einer Minute, da können sie nicht einmal fertigpissen, unsere Jungs. Ich habe einmal die Zeit gestoppt: Hosenschlitz auf, pissen, den Willi schütteln, Hosenschlitz zu. Knapp eine Minute. Zuschlagen liegt da nicht drin.”¹⁰

[Augusztus 10. Reggel kilenc óra.

Pontosan két perc harminc másodperc telt el azóta, hogy apa kiszállt a kocsiból. Pontosan egy perccel ezelőtt tűnt el a házban. Egy perc alatt biztosan nem tudták megkínozni. Egy perc alatt még a pisilést sem tudják befejezni a fiaink. Egyszer megmértem: cipzár le, pisilés, a füttykös kirázása, a nadrág felhúzása. Éppen egy perc. A kirázás nincs benne.]

Az idézett részletben egyszerre jelenik meg az eltelt időnek a leírása, a gyerek elkalandozó, mintegy a várakozás feszültségét oldandó képzelete és asszociatív logikával működő emlékezete, továbbá a félelem az apa lehetséges megkínzásától. Egyúttal a jelzett kétoldalnyi jelenet az elbeszélés idejének és az elbeszélte időnek a vonatkozásában egybeesik, és így a várakozás e rövid idejében sűrűsödnek össze a felbukkanó emlékek, reflexiók, és nem mellékesen a határátkelő helyének földrajzi jelölése és metaforikus jelentősége:

10 Uo., 8.

„Wir sind am Ende unseres Vaterlandes. Es hat, wie alle anderen Dinge auch, ein Ende. Man kann ihm das Ende früher oder später setzen. [...]

Wo wir uns gerade befinden, da geschehen Wunder, oder auch nicht. Und wenn sie doch geschehen, dann nennen die Erwachsenen das Danach Freiheit. Ich verstehe nicht viel davon, aber eine tolle Sache ist es allemal. Wie der Stolz. Die Freiheit fängt dort hinter der Absperrung an. Bei der gelben Tafel mit der unverständlichen Schrift drauf: Jugoslawien.

Zeit für das fünfte Wunder.

Vater, wo bleibst du?”¹¹

[A hazánk végénél vagyunk. Mint minden más dolognak, ennek is vége van. Előbb vagy utóbb véget lehet vetni neki. [...]

Ahol most vagyunk, ott csodák történnek, vagy éppen nem. És amikor mégis megtörténnek, a felnőttek utólag szabadságnak nevezik. Nem sokat tudok róla, de ez mindenestre egy nagyszerű dolog. Mint a büszkeség. A szabadság ott kezdődik, a sorompó mögött. A sárga táblánál, amin érthetetlen írás áll: Jugoszlávia.

Az ötödik csoda ideje.

Apa, hol maradsz?]

A szülőföld végének kijelölése egyrészt jelzi a Romániából Jugoszláviába vezető határátelő fizikai helyét, másrészt a határ túloldalát a szabadsággal azonosítja, és magát a határátlépést a csoda kategóriájába sorolja. Ezen határátlépés kiemelését és a csodával való összekapcsolását erősíti meg a keretező szerkezet lényege, hiszen ezen a ponton felfüggesztésre kerül a határátlépés elmesélése, és a regény címmel ellátott fejezetei az ehhez az aktushoz, a szülőföldet elhagyás döntéséhez vezető folyamatot és ennek eseményeit mesélik el. Éppen ezen szerkezeti és poétikai megoldásnak köszönhetően a korábbi (olaszországi, amerikai) utazások határátlépései végeredményben jelentőségüket veszítik, mivel nem bizonyultak egyrészt véglegesnek, másrészt a narráció és a jelenetelés sem tulajdonított számukra kiemelt jelentőséget. Ezen határátlépés jelenetének felfüggesztése az utolsó, szintén cím nélküli fejezetben szűnik meg, amikor is ismételten az apára várakozó anya és fiú jelenete kerül a fókuszba. Az eltelt idő jelölése ismételten visszatérő eleme a várakozás jelenetének, előbb a korábbi két és fél perc néhány perccé tágul („Mutter und ich schwitzen, und Vater ist

seit einigen Minuten fort.”¹² [Anya és én izzadunk, apa pár perce van távol.]), hogy aztán az elindulás előkészületeinek és egy korábbi határelmény felidézése után ismét konkretizálódjon: „Wir sitzen an der Grenze fest. Vater ist seit zehn Minuten verschwunden.”¹³ [A határon ragadtunk. Apa már tíz perce eltűnt.] Az apára (és nem mellékesen a csodára) várakozás pontosan jelölte idejét a rövid visszaemlékezések szakítják meg, ezek az emlékfoszlányok töltik ki az időt, rövidegük részben jelöli az eltelt és így az elbeszélte időt, részben – mint korábban, az első fejezetben – az elbeszélés idejét is érzékelteti. A leíró, emléket felvonultató elbeszélésben az apa visszatérése hoz változást, aki jelzi, az előre lefizetett határőrt letartóztatták, így az utánfutó kettős padlójába rejtett értékek átvitele a határon erősen kérdésessé válik. Az apa ismételt megjelenése nem csupán a megtervezett határátlépés sikerességének elbizonytalanodását jelenti, egyúttal a leíró szöveg inntől kezdve szinte kizárólag párbeszéd megjelölésével folytatódik, melyek előbb a család, később a családtagok és az őket ellenőrző határőr között zajlanak. A dialógusoknak köszönhetően a fókusz áthelyeződik a jelenre, a várakozás közben felbukkanó emlékek kiszorulnak az elbeszélésből, mígnem az autó a családdal át nem lépi a határt. A határőrök jelenléte és autót átvizsgáló tevékenysége készíti az apát arra, hogy a mozgásszervi betegségben szenvedő fiát megkérje, szálljon ki az autóból, mintegy szemléltetve az utazás célját, a külföldi orvosi ellátás fontosságát, továbbá ezzel egyidejűleg azt is jelzi, hogy a vizsgálatok után visszatérnek. Míg a határőrök felé elsősorban a betegség, addig a keretezést jelentő zárófejezet korábbi részében felidézett, az ismerősöktől való búcsúzás emlékeiben az egy hónapos nyaralás jelent meg az utazás céljaként. Mindkettő alapvetően az emigráció és így a határátlépés véglegességének elfedésére szolgáló történetként bukkant fel, s míg az előbbit fenntartások nélkül kivitelezik a családtagok, addig az utóbbi esetében az utazás tényleges célját elfedő történet lehetetlenné teszi magát a búcsúzást. Erre a lehetetlenségre reflektál az anya és az apa párbeszéde immár a határ felé utazva:

„Im Treppenhaus haben wir Nachbarn getroffen, die wünschten uns einen schönen Urlaub. An der Straße habe ich Dorin die Hand gegeben. Er sagte: »Klar. In einem Monat. Also, dann.«

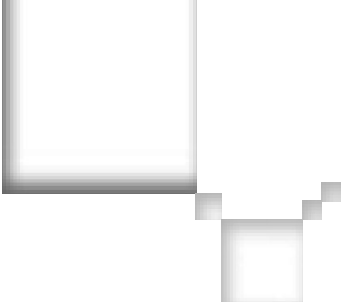
Im Auto hat Mutters Stimme gezittert: »Furchtbar, sich so zu verabschieden.«

»Was bleibt uns übrig? Oder sollen die am Zoll lieber einen anonymen Anruf erhalten, dass wir uns absetzen wollen?«, hat Vater geantwortet.”¹⁴

12 *Uo.*, 247.

13 *Uo.*, 250.

14 *Uo.*, 247.

[A lépcsőházban szomszédokkal találkoztunk, akik kellemes nyaralást kívántak nekünk. Az utcán kezét fogtam Dorinnal. Azt mondta: »Persze. Egy hónap múlva. Majd akkor.«
A kocsiban anya hangja megremegett: »Szörnyű így elbúcsúzni.«
»Mi más tehetünk? Vagy inkább kapjanak a vámon egy névtelen hívást, hogy le akarunk lépni?« – válaszolta apa.]

Cătălin Dorian Florescu regénye keretes szerkezetével a szülőföld végleges elhagyásának határjelenetét állítja a középpontba, a nyitó és záró fejezetek poétikai megoldásai a határon várakozás feszültségének fokozását erősítik. A felmutatott időbeli utalások szintén ezt emelik ki, miközben ezen határátlépő jelenet a regény további, tehát ezen fejezeteket leszámítva teljes szövegének köszönhető felfüggesztő gyakorlata révén szintén a határátlépésre várakozás kényelmetlenségét és nem utolsó sorban bizonytalanságát fokozzák. Míg a keretező fejezetek időviszonyait tekintve az elbeszélő idő és az elbeszélés ideje látványosan egybeesik, addig éppen a keretbe beékelődő regénytést az időtapasztalat konkrétságát is felfüggeszti, és így a várakozás alig negyedórát kitevő ideje a végtelenségbe tágul. Éppen ennek a végtelenségtapasztalatnak a megszűnése teszi indokolttá, hogy a regény címét is adó csoda a határátlépés megtörténésével azonosítható, hiszen a szöveg a regény címét is adó „Wunderzeit” kifejezéssel zárul. Az ebben a szövegben megjelenített határ és határátlépés ugyan a főszereplő család életében nem első határátlépésnek számít, azonban mind a történet, mind a szerkezet értelmében az emigráció első aktusaként értelmezhető, mely egyúttal számos jelentéstartomány felé kinyitja az értelmezés lehetőségeit.

A (ZÖLD)HATÁR ÁTLÉPÉSE

Míg a *Wunderzeit* című regény határátlépő jelenete alapvetően egy a referencializálható határon való, turistaútlevelel megtörténő áthaladást tematizált, addig Iris Wolff *Die Unschärfe der Welt* című regényében a határátlépés egy másik módozata jelenik meg. A nyitófejezetben (*Zăpadă* [Hó]) ismerjük meg azt a két családot, mely tagjainak nézőpontja visszatérően érvényesül a regényben: a kis bányász faluban evangélikus lelkészi szolgálatot teljesítő Hannes, felesége, Florentina és fiuk, Samuel az egyik család, míg Paul, Nika és három gyerekek (Oswald, Thea, Mirko) a másik család. E két család gyerekei, Samuel és Oswald azok, akik a *Makromolekular* című részben a határátlépés jelenetének kulcsszereplői. A jelentékeny időbeli távlatokat felölelő fejezetek ebben a részben is érvényesülnek, a részletesen kibontott és bemutatott határátlépés jelenetét egy narrációs sűrítő leírás előzi meg. Ebben megismerhetjük Oswald, pontosabban Oz történetét, aki

különböző módokon kísérli meg kicselezni az elnyomó rendszert, és elhagyni az országot, ami azonban nem sikerül számára. A börtönként megélt katonaság egyik jelenetében – mely egyúttal az emigráció egyik előzményeként és részben motivációjaként értelmezhető – Oz egy fogvatartott halála után az őrtoronyban eltöltött éjszaka során érzi meg először a mesékből ismert fiktív lény, egy sárkány jelenlétét, mely voltaképpen részben a félelem metaforájává válik a fejezetben.

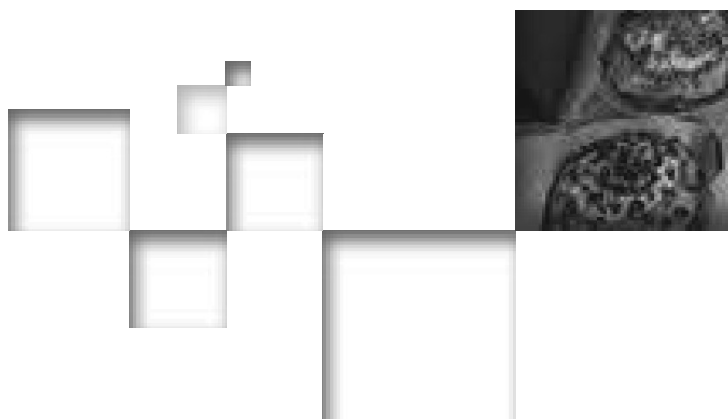
„Als Erstes war der Geruch dagewesen. Modrige Kühle, wie an einem Waldsee. Dann ein silbriges Geräusch, begleitet von Flimmern, das ihn blendete wie eine spiegelnde Fensterscheibe. Er verlor das Gleichgewicht, fiel hin, hielt sich an Vorsprüngen fest, dann am Boden selbst, als könnte ihn auch der Boden abschütteln wie ein lästiges Tier. Ein Reptilienauge füllte die Schießscharte. Eine geschlitzte Pupille, die Farbe von Feuer. Vor der anderen Schießscharte lag ein grüner Schuppenpanzer. Eine Ahnung setzte sich aus diesen Ausschnitten zusammen, dann löste sich der Wachturm auf, als wäre er das Unwahrscheinliche, nicht das, was dahinter lag. Oz sah das ganze Bild, die Flügel, die Krallen, die gespaltene Zunge, hörte das Scharren des Schuppenpanzers am Holz. Alles war so überdeutlich da, dass er, trotz Angst und Schwindel, wusste, dies war kein Traum.”¹⁵

[Az elsőként a szag tűnt fel. Dohos hűvösség, mint egy erdei tóé. Aztán egy ezüstös hang, villódzással kísérve, ami elvakította, mint egy tükröződő ablaküveg. Elvesztette egyensúlyát, elesett, belekapaszkodott a párkányba, majd magába a földbe, mintha még a föld is lerázhatná magáról, mint egy bosszantó állatot.

Egy hüllőszem töltötte ki a lőrést. Hasított pupilla, a tűz színe. A másik lőrésen a zöld pikkelypáncél látszott. Vészjósló érzés állt össze ezekből a darabokból, aztán az őrtorony feloldódott, mintha az építmény lenne valószínűtlen, s nem az, ami mögötte van. Oz látta az egész képet, a szárnyakat, a karmokat, a villás nyelvet, hallotta a pikkelypáncél csikorgását a fán. Minden olyan tisztán látszott, hogy a félelem és a szédülés ellenére tudta, ez nem álom.]

Az állatként, mesebeli sárkányként testet öltő félelem nem csupán az őrtorony magányában és az onnan megfigyelt emberek későbbi eltűnésének köszönhetően jelenik meg a szövegben, az ebben a jelenetben „életre kelő” és állati megtestesülést nyerő félelem többször

15 Iris WOLFE, *Die Unschärfe der Welt*, Klett-Cotta, Stuttgart, 2020, 126.

is visszatér e kiemelt fejezetben. A trauma szimptomájaként is azonosítható jelenség Oz álmaiban és néha a valóságban is megjelenik, és nem csupán a félelmet, hanem a legyőzhetetlen és megkerülhetetlen hatalmat is szimbolizálja. Azonban éppen a sárkány az, mely egy későbbi jelenetben Samuel számára az ötletet adja a határátlépés kivitelezésének módjához: „»Der Drache fliegt durch die Luft«, wiederholte Samuel. Oz nickte. Und somit war es beschlossene Sache.”¹⁶ [A sárkány a levegőben röpül, ismételte meg Samuel. Oz bólintott. És ezzel el is volt döntve a dolog.] A fejezetnyitó mondatok homályossága¹⁷ ezen a ponton válik egyértelművé, hiszen Oz és Samuel nekilátnak, hogy a rendelkezésükre álló alkatrészekből megépítsenek egy „repülő”, melynek segítségével a zöldhatáron keresztül elhagyhatják az országot.

A repülő alkalmatosság megépítésének részletes leírását a határátlépés konkrét jelene, tehát a tákolmánnyal való felemelkedés és a kiszemelt határrészen való átrepülés megjelenítése követi. Az indulás körülményei közül – amint azt a *Wunderzeit* című regény esetén is megfigyelhettük – a búcsúzás elmaradása emelkedik ki, s míg Floescu szövegében az anya reflexiója jelzi ennek problematikusságát, addig itt az elbeszélői szólam részeként történik utalás ennek nehézségére: „Schwerer war es zu gehen, ohne Abschied nehmen zu können.”¹⁸ [Sokkal nehezebb volt úgy elmenni, hogy nem lehetett elbúcsúzni.] Ennyiben arra is felfigyelhetünk, hogy a búcsúzás aktusa a távozás, tehát az emigráció előkészítésének vagy az erre való felkészülésnek visszatérően tematizált része, melynek elmaradása – így a társadalmi normák szerinti rituálé sérülése – traumatikus élményként vagy ennek részeként körvonalazódik. Ugyan Oz meglátása szerint a búcsúzás okozta fájdalom nem csökken, ha mindenki tud róla,¹⁹ azonban az elmaradása – meglátásom szerint – éppen hiányával a lezáratlanság tapasztalatát hozza létre. Mindemellett a távozás nem felfedett szándéka az elhallgatás, a rejtegetés, az eltitkolás aktusai révén bizonyos értelemben a közeli hozzátartozók elárulásával azonosítódik, így a titokban távozó saját önértékelése sérül.

Amint a *Wunderzeit* című regényben a cím nélküli keretező fejezetek a határátlépés jelenetében egyrészt a késleltetés eszközével, másrészt az apára és a sikeres átlépésre történő várakozás lebukással fenyegetett inszenírozásával teremtik meg a feszültséget, úgy Iris Wolff regényének határátlépő jelenetét szintén a lebukás állandó és szinte előre

16 *Uo.*, 134.

17 Vö. „Es war nicht seine Idee gewesen. In der Luft. Mit einer Propellermaschine. Aber es funktionierte.” [Nem az ő ötlete volt. A levegőben. Egy propelleres géppel. De működött.] *Uo.*, 121.

18 *Uo.*, 134.

19 Vö. „»Ein Abschied tut nicht weniger weh, wenn alle davon wissen«, sagte Oz.” [Nem fáj kevésbé a búcsúzás, ha mindenki tud róla, mondta Oz.] *Uo.*

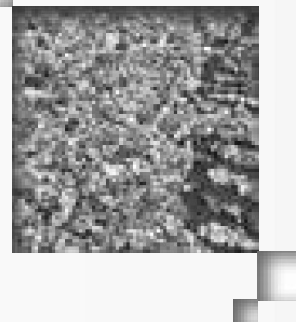
kódolt megtörténte teszi feszültségterhessé.²⁰ A vonalszerű határ képzetének és átlépésének részletes leírásába – a valós félelmeken túl – árnyszerűen keveredik bele a korábban említett sárkány imaginációja,²¹ mely a hatalom nyomasztó jelenléteként követi és egyúttal teszi meseszerűvé magát a határátlépés fizikai aktusát.

„Sie hatten eine Gegend gewählt, die kaum besiedelt war, in einiger Entfernung von bewachten Grenzübergängen. Und doch erwartete Oz in jedem Moment das Geräusch von Maschinengewehren, das Bersten des Flugzeugs, ihr Fallen. Sollte das hier nicht gelingen, gäbe es keine Alternative. Er wandte sich zurück. Am Horizont die Vorahnung des Morgens. Ein lautes, klingendes Blau. Vielleicht dachte er das, weil sich alles nur noch in Geräuschen abspielte. Weil es neben dem Dröhnen des Propellers nichts anderes mehr gab. Die Dämmerung wurde lauter. Seine Hoffnung wurde lauter. Und als ihm bewusst wurde, wie lange sie schon unbehelligt dahinflogen, dass da unten ungarische Felder waren, ungarische Straßen, bemerkte er, dass der Drache, der sie die ganze Zeit begleitet hatte, Mühe hatte mitzuhalten. Er fiel zurück. Erst nur ein Stück, dann so weit, dass Oz ihn kaum noch sehen konnte.”²²

20 Vö. „Der Propeller dröhnte, unregelmäßig, als hätte er Schluckauf. Sie hoben ab, alles schepperte, und Oz war sich sicher, dass ein jeder sie hörte, dass dieses Geräusch schon jetzt an der Grenze zu hören war, dass Menschen aus den Häusern traten und alle, auch Katzen und Hunde, selbst die Sonnenblumen auf den Feldern, die Köpfe reckten und zu ihnen hinaufsaßen. Man würde sie entdecken, abschießen wie einen Fasan auf der Jagd.” [A légszavar dübögt, szabálytalanul, mintha csuklott volna. Felszálltak, minden zörgött, és Oz biztos volt benne, hogy mindenki hallotta őket, hogy ez a hang már a határban is hallatszott, hogy az emberek kiléptek a házakból, és mindenki, a macskák és a kutyák is, még a mezőn a napraforgók is kinyújtották a fejüket, és felnéztek rájuk. Ki fogják szűrni őket, lelövik őket, mint fácánt a vadászaton.]

21 Vö. „Der Flug war ruhiger geworden. Unter ihnen Felder, der Schatten der Propellermaschine. Ein zweiter, lautloser Schatten. Dann verdeckten Wolken den Mond, und beide Schatten verschwanden. Samuel hob die Hand. Das war das Zeichen. Jetzt mussten sie über die Grenze fliegen, eine Linie, die ihr Leben bestimmt hatte. Sie war so allumfassend, die Welt war dort so unumstößlich zu Ende gewesen, dass es nicht überrascht hätte, wäre sie als Strich durch die Landschaft gegangen, um das eine von dem anderen Land zu unterscheiden.” [A repülő csendesebbé vált. Alattuk mezők, a propelleres repülőgép árnyéka. És egy második, néma árnyék. Aztán felhők takarták el a holdat, és mindkét árnyék eltűnt. Samuel felemelte a kezét. Ez volt a jel. Most kellett átrepülniük a határon, a vonalon, amely meghatározta az életüket. Annyira mindent átfogó volt, a világ olyan visszavonhatatlanul véget ért ott, hogy nem lett volna meglepő, ha az egyik országot a másiktól megkülönböztető vonalként húzódik át a tájon.] *Uo.*, 136.

22 *Uo.*, 137.

[Egy alig lakott területet választottak, amely távol volt az őrzött határátkelőktől. Oz mégis minden pillanatban számított a géppisztolyok hangjára, a repülőgép felrobbanására, a zuhanásukra. Ha ez nem sikerülne, nem lenne más lehetőség. Visszanézett. A horizonton a reggel előszele. Egy hangos, csengő kék. Talán azért tűnt ilyennek, mert most minden csak hangok által volt jelen. Mert a hajócsavar zúgásán kívül nem volt semmi más. A hajnal egyre hangosabb lett. Reménye egyre hangosabb lett. És amikor rájött, hogy már milyen régóta repülnek zavartalanul, hogy odalent magyar mezők vannak, magyar utak, észrevette, hogy a sárkány, amely mindvégig elkísérte őket, nehezen tartja a lépést. Lemaradt. Először csak egy kicsit, aztán olyannyira, hogy Oz már alig látta.]

Nem véletlen, hogy a határátlépés jelenetét – a korábbi és a fentebb kiemelt idézetben – az akusztikus hangulatteremtés elemei határozzák meg, hiszen éppen a gép keltette hanghatások azok, melyek a lebukás lehetőségét és az átlépés sikertelenségét előidézhatték volna. A határátlépés akusztikus és feszültségterhes atmoszféráját a különböző hangot (Geräusche, Bersten, klingelnd) és hangképzést (scheppern, Dröhnen) jelölő szavak és kifejezések halmozása, egyes mássalhangzók (pl. g) a szöveg teljes felületén visszatérő kattogása erősíti fel,²³ miközben a sárkány – a hatalom láthatatlan jelenlétét idézve, a gép kattogásának ellentétéként – némán követi a kísérletet. Az átlépés (szinte számukra is észrevétlen) sikerességét az immár magyar táj felbukkanása jelzi, továbbá a félelem, tehát a sárkány el- és lemaradása („Der Drache blieb fort.”²⁴ [A sárkány lemaradt.]), mely után a szövegtest is megtörik: egy sortörés beiktatása után üres hely következik, így a szöveg tipográfiai alakítása is jelzi a határátlépés megtörténtét. Ennek jelentőségét a részletező leírások megszűnése is mutatja, ezt követően az emigráció további lépései felsorolásszerűen, cím- és hírszerűen kerülnek elmesélésre a későbbi németországi integrációt elbeszélő részeket megelőzően:

„Was dann folgte, ließ sich an zwei Händen abzählen. Abschied von der Propellermaschine.
Warten auf die Papiere in Österreich.
Ihre Fluchtgeschichte in der Zeitung.
Einbruch des Winters.
Weiterreise nach Deutschland.
Durchgangsstelle für Aussiedler in Nürnberg.
Sprachtest in der Landesaufnahmestelle für Flüchtlinge und Aussiedler in Rastatt, mit dem Ergebnis: Sprechen fließend Deutsch, Sprachtest erübrigt.

23 Vö. „Én azonban arra a tényre szeretnék kilyukadni, hogy ezek a textuális hangvételek, atmoszférák és hangulatok sohasem teljesen függetlenek a szövegek anyagi komponenseitől, főként a prozódiajától – továbbá arra, hogyan a szövegek ezért nagyon hasonló módon hatnak olvasóik „belső érzéseire”, mint a zene vagy az időjárás. [...] Hangulatokat olvasni” mindig azt is jelenti, hogy figyelünk azoknak a formáknak a textuális dimenziójára, amelyek potenciális fizikai realitásként vehetnek körbe bennünket és a testünket, és így „belső érzéseket” válthatnak ki anélkül, hogy a reprezentáció szintjének szükségszerűen be kell vonódnia (ez mindig lehet, de sosem kell, hogy legyen).” Hans Ulrich GUMBRECHT, *Hangulatokat olvasni. Hogyan gondolhatjuk el az irodalom valóságát napjainkban?*, ford. CSÉCSEI Dorottya, Prae 2013/3., 12–13.

24 WOLFF, I. m., 137.

Übergangswohnheim.
Frühling.”

[Ami ezután következett, azt két kezünkön meg lehetett volna számolni. Búcsú a légszűrős repülőtől.

Várakozás a papírokra Ausztriában.

Szökésük története az újságban.

A tél beállta.

Továbbutazás Németországba.

Kivándorlók tranzitközpontja Nürnbergben.

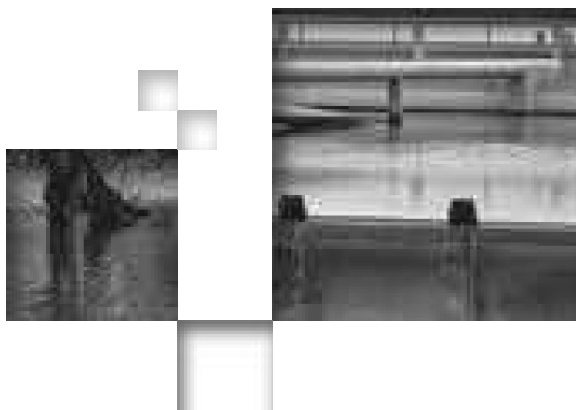
Nyelvvizsga a menekültek és a kivándorlók számára a rastatti állami befogadóközpontban, eredmény: folyékonyan beszélnek németül, nyelvvizsga felesleges.

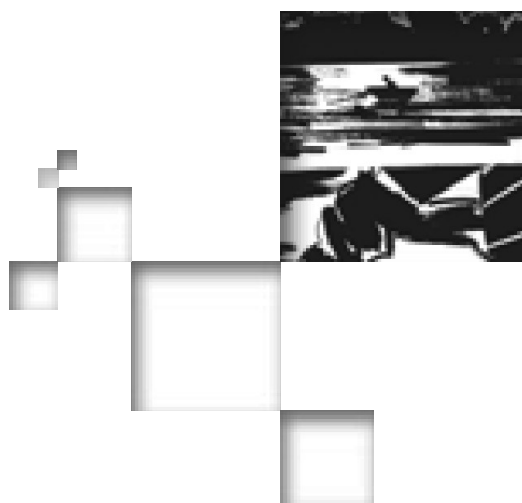
Átmeneti otthon.

Tavaszi.]

Florescu regényében a határátlépés megtörténete után, a többször is megemlített szabadság elnyerésével azonnal véget ér a szöveg, míg Wolff szövegét illetően a fentebb szövegalakító eljárásokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az aktus textuális törést és egyúttal stilisztikai, poétikai változást okoz, de úgy is fogalmazhatunk, hogy az aktus folyamata és megtörténete a poétikai megformáltság révén is jelöltté válik. A *Die Unschärfe der Welt* című regény elemzett részletét tekintve a határátlépés leírása a vonatkozó fejezet közepe táján helyezkedik el, a tipográfiai, poétikailag is jelzett töréssel két részre bontja a fejezetet, és így a határ és a határátlépés gyakorlata nem csupán tematikus szinten jelenik meg, hanem a szöveg megalkotottságába is beleíródik. Ennyiben állítható, hogy az emigrációhoz, tehát az otthon végleges elhagyásához kapcsolható határátlépés ezen esetekben olyanfajta törésként jelenik meg, melynek szövegszintű reprezentációjától nem tekinthetünk el. Ezen átlépések feszültségterhes körülményeit, ehhez tartozó rituáléit (például búcsúzás) a későbbi (immár lehetővé váló) visszatérések ismételt átélhetővé teszik, és így a végleges elszakadás mozzanata újra és újra megtörténik.²⁵

25 Erről lásd bővebben: VINCZE Ferenc, *Kelet-európai visszatérés-narratívák: A visszatérés lehetséges konstrukciói*, Irodalmi Szemle 2023/5., 59–84.

A HATÁRÁTLÉPÉS HIÁNYA

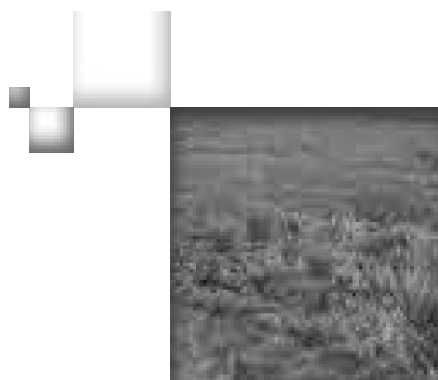
Amint a fentebbiekben elemzett két szöveg határátlépést tematizáló és megjelenítő részleteit illetően láthattuk, a határátlépés fizikai és földrajzi inszcenírozását megelőzték az erre való felkészülés eseményei, többek között az ingóságok elajándékozása, a határon átcsempészendő értékek elrejtése (*Wunderzeit*) vagy a szökést elősegítő és lehetővé tevő eszköz előkészítése (*Die Unschärfe der Welt*). Mindkét esetben megtapasztalhattuk – mint erre már utaltam – a búcsúzás jeleneteinek elmaradását, mely aktusra különböző módon mindkét szöveg reflektált. Tompa Andrea *Haza* című regénye nem állít előtérbe egyetlen határátlépést, az emigráció fokozatosan, a haza és a választott ország közötti állandó ingázások folyamatával kerül érzékeltetésre, ennyiben egy egészen másfajta aktus, a diktatórikus rendszer által már nem őrzött határ átjárhatósága válik megtapasztalhatóvá. Így az emigráció motivációi között nem az elviselhetetlen elnyomó rendszer hatása sejlik fel elsőre, hanem itt inkább a szabad választás és döntés kérdései merülnek fel tapasztalatként. Ez utóbbi szövegben többször is előtérbe kerül a búcsúzás rituális aktusa, az ismétlődően felmutatott búcsúzás-jelenetek jelentősége megváltozik, és eltérően problematizálják a határ és határátlépés témakörét is.

Az osztálytalálkozóra való visszatérés retrospektív perspektívájából megírt emigráció-történet áll a Tompa-regény középpontjában. A névtelen heterodiegetikus elbeszélő az elhagyott szülővárosba való visszatérés keretei között, és nem mellékesen ennek a visszatérésnek a hatására eleveníti fel a kivándorlás egyes stációit. A határ, a határátlépés, az emigráció megjelenítését és egyúttal ezen fogalmak értelmezését, így tehát a szöveg egyik lehetséges olvasási kódját a főszereplő osztálytalálkozáson tartott beszédének egy részlete jellemzi:

„Hogy ő viszont személyesen milyen céllal indult el, azt nehéz volna egyetlen mondatban összefoglalnia, zárta a beszédet. Legyen elég annyi, hogy a kell és a lehet közötti határ egyáltalán nem szögesdrót, hanem egy kényelmes, széles sáv, a megismerhetetlen senkiföldje, mindenféle irányokkal, menni, maradni, visszamenni, kelet-nyugat-észak-dél egyszerre, emberi kaland. Ez történt vele. Hogy elvesztegetett idő volt-e, mint a versben, vagy sem, arról majd számot kell adnia magának. Az elvesztegetett idő nyomában. Számot. Mindenről számot.”²⁶

Az idézett részlet egyrészt rámutat az emigráció motivációjának homályosságára, másrészt az ezzel való szembenézés szükségszerűségére. Éppen a motiváció homályossága az, mely itt

26 TOMPA Andrea, *Haza*, Jelenkor, Budapest, 2020, 405.

a határ vonalszerűségét felülírja, és ezzel egyúttal lehetetlenné teszi ennek egyértelmű definícióját is, illetve az emigrációt megelőző döntéssel való szembenézést is. Az itt körvonalazódó határfogalom egy sávyszerű, senkiföldjeként azonosított térként jelenik meg, mely immár nem a végleges átlépések révén ragadható meg, sokkal inkább az állandósuló elindulásokban, visszatérésekben. Ez utóbbiak teszik lehetővé a „Nem vagyok emigráns” kijelentést is, mely fejezetcímmé válva irányítja a figyelmünket a korábbi kategóriák és fogalmak felülvizsgálatának szükségességére. Ebben a fejezetben a szintén emigrált Festővel való beszélgetés során a kivándorlás tényének kimondása is problematikussá válik, míg a szöveg (mintegy a karakter gondolatainak megmutatásaként, egyfajta önreflexióként) megteszi, addig a főszereplő elkerüli ennek explicit kinyilatkoztatását:

„A válasz végül túlságosan halk, meg kell ismételni. A darabos arc összetörik. *Negyvenöt évesen emigráltam.*

Én az iskola után, válaszolja, mert a Festő után őt kérdezik. A szót – eljöttem, emigráltam, költöztem – nem mondja ki. *Ezzel kezdődik a történet. A történetem. De még meddig az én történetem. Még meddig vagyok emigráns.*”²⁷

Miközben a Festő *Az emigráció művészetéről* szóló beszélgetésben a feltett kérdésre egyértelmű választ fogalmaz meg, addig a *Haza* névtelen főszereplője kurzívval jelölt válaszában elkerüli azon igék használatát, melyek az emigráció tényét rögzítenék. Ez a gesztus a kivándorlás tényének tagadásaként, elhallgatásaként is értékelhető, mintegy a trauma kimondhatatlanságával telepedik rá az elbeszélésre,²⁸ és míg a beszélgetésben nem hangzik el, addig a főszereplő fokalizált nézőpontjában mégis tetten érhetjük ennek jelenlétét. A kimondás és a gondolatban való megfogalmazás közötti feszültség reprezentálja az emigrációhoz való viszony problematikusságát, mely a regény későbbi részében egyfajta átmenetként jelenítődik meg. Ez az átmenetiség alapvetően a véglegesség felülírásaként értelmezhető, az oda-vissza ingázás a végleges döntés halasztásaként olvasható:

„*Ez még csak az első hét év,* rikkanthatta volna oda a régi magának. Ott áll ijedten, de harcosan a Hivatal kapujában, mint egy kafeai hős és egy amazon nászának ivadéka.

27 Uo., 194. [Kiemelés az eredetiben.]

28 A haza elhagyásának traumatikus tapasztalatára utal Balázs Renáta is tanulmányában, mikor így fogalmaz: „Az egyik hazából megérkezni másikba, a régi kötődések elengedése és újak létrehozása traumatikus folyamat.” Balázs Renáta, *A guest in your country. Transzkulturális és transzlingvális jegyek Tompa Andrea Haza című regényében = Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, BÁZIS – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, Ipolyság – Šahy, 2022, 227.

Még nem látja az időt, a saját évtizedeit, még csak az idő szorítását érzi. Az szorít, fojtogat – eddig maradhatsz, közli az Idő Ura, a Bevándorlási Hivatal, *Immigration Office*. Ez még csak az eleje a dolgoknak. *Hét év még semmi!* A dolgok, a valódi dolgok csak azután dőlnek el, muszáj lesz eldölniük: menni – maradni, visszafordulni – megmaradni, valahol megtapadni. [...] Az ittlétet azonban keretek közé kell szorítani. Hét év, miközben zajlik a jövés-menés az otthon és az új élet között, évente háromszor-négyszer is hazalátogat, stoppal, vonattal, ritkábban busszal.”²⁹

Az eldönthetlenség az oda-vissza utazások révén megszünteti az emigráció véglegességét, és ennek köszönhetően a határ, a határátlépés tapasztalatai hangsúlytalanná vagy fluiddá válnak, a kettősség immár nem kapcsolható egyetlen kijelölt ponthoz, az első határátlépéshez, hanem maga az átmenetiség állandósulása az, mely egy újfajta és feldolgozandó tapasztalatként jelentkezik. Ezt a megállapítást erősíti meg az anya emigrációjának leírása is, melynek motivációi közül elsősorban a családdegyesítés, a család egy helyen való tartózkodásának igénye emelkedik ki.³⁰ Az anya az utolsó éttermi – búcsúzásként is felfogható – vacsora alkalmával amellest, hogy a barátoktól való búcsúzás részleges elmaradására panaszkodik, egyúttal ezt felül is írja, hiszen „majd látják egymást úgyis, majd jön még, semmi sem végleges, *Nem halok meg, szögezi le*”³¹ Szintén a kitelepedés döntésének véglegessége relativizálódik ennek a fejezetnek egy későbbi passzusában is, mely az emigráció időbeli távlatát és a fogalom értelmezésének megváltozását is rögzíti: „Most már nincsenek visszafordíthatatlan dolgok. [...] Már nincsenek végzetes dolgok. Az idők megváltoztak.”³²

Tompa Andrea regényében az emigrációhoz való viszony problematikussága alapvetően nem a határ és határátlépés korábbi fogalmai felől ragadható meg, ezek átértelmeződése történik meg: a határ és a határátlépés nem kapcsolódik immár fizikai, politikai akadályhoz, bármikor megtörténhet, így korábbi hangsúlyai és jelentősége elveszni látszanak. Lényegesebb ennél, hogy a *Haza* című regényben a határ és határátlépés fogalmai részben időbeli dimenziót nyernek, az *itt* vagy *ott* töltött idő tartama és gyakorisága jelöli ki a kereteket, és ezek az időtartamok, ezek változása határolja el egymástól a korábban egymástól fizikailag elválasztott tereket. Thomka Beáta szintén a temporalitás révén látja leírhatónak az otthon fogalmát, mint fogalmaz, „az otthon a fogalom térbeli jelentésvonatkozásaival ellentétben döntően időbeli meghatározottságú. Hangsúlyosabb benne a lezártult múlt és a lezártatlan félmúlt szembesítése a jelensíkjával, mint amilyen a valamikor és a most belakott terek mérhető kiterjedéseinek különbsége.”³³ Az itt említett lezártatlanságot az oda-vissza ingázás

29 TOMPA, *I. m.*, 327, 329. [Kiemelés az eredetiben.]

30 A szülővárosban elköltött utolsó vacsora alkalmával hangzik el a következő indoklás, a főszereplő így utal a kivándorlás szükségességére: „Míg az anyja patakzott, ő rendre kipróbálta a helyi, háromdecis söröket, hármat gyorsan egymás után, miközben rendeltek még egy pizzát, amit megosztottak. – Minden jó lesz. Nem hagyhatunk itt. Egyedül. Ebben a házban. Nem maradhatsz itt. Nem utazhatunk ezer kilométert. Az unokád is. Hogy lássunk.” *Uo.*, 367.

31 *Uo.*, 366.

32 *Uo.*, 368.

33 THOMKA, *I. m.*, 81.

gyakorlata tartja fenn, és annyiban a Tompa-regény alapján kiegészíthető Thomka megállapítása, hogy nem egyszerűen a (fél)múlt és jelen szembesítése történik itt meg, hanem a véglegesség elhalasztása/elhalasztott volta, tehát maga a lezáratlanság az, mely az időbeliség dimenzióit itt meghatározza. És amint ezen fogalmak átalakulnak a regény viszonylatában, úgy alakul át a búcsúzás aktusának jelentősége is, hiszen ez egyrészt ismétlődésekben van jelen, másrészt a véglegesség megszűnése miatt részben érvényét veszti.

A HATÁRÁTLÉPÉSEK ÉS AZ EMIGRÁCIÓ ÖSSZEFÜGGÉSEI

Az emigráció referencializálható temporalitása alapjaiban határozza meg a kelet-európai régiókat megjelenítő regények határt és határátlépést inszcenírozó jeleneteit. Mind Florescu *Wunderzeit*, mind Wolff *Die Unschärfe der Welt* című regényeiben a romániai 1989-es forradalom és rendszerváltást megelőző határképzetek és határátlépést illető tapasztalatok kerülnek megjelenítésre, és ezen esetekben a határ leküzdendő akadályként, a határátlépés pedig a leküzdés aktusaként mutatkozik meg. Mindemellett az is megfigyelhető a két regény összehasonlító olvasata során, hogy mindkét prózaszöveget tipográfiai, poétikailag is alakítja a határ és a határátlépés aktusának megjelenítése. Ennek közös jellegzetessége, hogy a poétikai és szerkezeti megoldások részben a határátlépés feszültségét hivatottak felmutatni, illetve különböző módon, de mindkét regényben a szöveg felszínén is érzékelhető törés jelöli a határátlépés megtörténtét. Ezen poétikai megformáltságot illető azonosságok mellett sorolható fel mindkét regényben a csoda vagy csodaszerűség megjelenítése is. Mindkét határátlépés, tehát az aktus megtörténte és lehetővé válása egyfajta csodával azonosítódik: Florescu regényében a címbe emelt kifejezés, a 'Wunderzeit' [csodaidő, a csoda ideje] az, amely a határátlépés sikerének jelölőjévé válik, míg Wolff regényében az otthon összetákolt repülő alkalmatossággal való határátlépés tekinthető csodaszerűnek, és ennek meseszerűségét kiegészíti és felerősíti a hatalom metaforájaként is értelmezhető sárkány jelenléte, majd eltűnése. A csodával való azonosíthatóság, a meseszerűség előtérbe kerülése nem egyszerűen tematikus része és eleme a határreprezentációknak és a határátlépés megjelenítésének, hanem funkciójukat tekintve is lényegesek, hiszen éppen jellegükénél fogva a határátlépő aktust teszik kiemeltté és hangsúlyossá. Továbbá az is megállapítható, hogy a „csoda” bekövetkezése vagy megtörténte lényegi változást hoz a szövegben is: Florescu regénye ennek pillanata után ér véget, Wolff fejezetében pedig jól észlelhető stilisztikai változást hoz. Ezek alapján állítható, hogy az emigráció első, a döntés véglegességét sugalló aktusaként értelmeződik a határátlépés, mely a szülőföld, az otthon elhagyásának jól megragadható térbeli, de egyúttal időbeli határpontja is.

A határ és határátlépés immár nem fizikai és politikai akadályként való értelmezésének megváltozására mutat rá Tompa Andrea *Haza* című regénye. Az emigráció egyetlen, jól kijelölhető térbeli és időbeli ponthoz való kapcsolhatóságának felülíródása egyúttal a véglegességet is megkérdőjelezi, és ennyiben az ehhez való viszonyulást is látványosan megnehezíti. Éppen a hangsúlyos határképzet és határátlépés kiiktatása és nem megjelenítése hoz létre egy olyan emigrációtapasztalatot, mely már inkább az 1989 utáni időszak jellegzetességeként (sok esetben a gazdasági vagy karrieremigráció lenyomataként is) értelmezhető, és ebből hiányzik a véglegesség, tehát az a jól megragadható határpont, mely a viszonyulás már bevett elemeként volt azonosítható. S míg az előző szövegek esetén elsősorban a határátlépés végleges elszakadást implikáló aktusa jelenti a korábbi állapot megtörését, és így egyfajta traumatikus pontot, addig itt az újra és újra létrejövő, tehát a visszatérések révén állandósuló, megismétlődő, nem végleges elszakadás azonosítható emigráció okozta traumaként.

A határ és a határátlépés ezen három regénybeli inszcenírozásai felmutatják a kelet-európai emigrációreprezentációk egyik lényeges sajátosságát, mely az elszakadás, a véglegesség, az átmenetiség kategóriáinak változó tapasztalatát hordozza. A határ és a határátlépése ábrázolásai vagy éppen ezek hiánya pedig az ábrázolt referencialapú világ jellegét vagy éppen változását is kiemelten jelzik. Mindemellett rámutatnak arra is, hogy az emigrációkutatás diskurzusát tekintve a kivándorlást tematizáló szövegek a múlt feldolgozásának lehetséges terét jelentik – mint azt az Exil-kutatással kapcsolatban XY is megállapította³⁴ –, és ezek a feldolgozások alapvetően számos ponton transzkulturális jelentőségűek, hiszen jelen esetben a határ és határátlépés inszcenírozásai mintegy transzferjelenségként is felmutathatóak.

34 Vö. „Exil, Exilerfahrung und Exilliteratur sind aber wohl zu jedem Zeitpunkt eingebunden in die Phänomene und Prozesse der Vergangenheitsbewältigung, der Verarbeitung oder Verdrängung des Verlusts von Heimat. Die im Exil, aber vor allem die im Zuge der Akkulturation entstandene Literatur ist Teil einer Erinnerungskultur, eines kollektiven und kulturellen Gedächtnisses, sei es im Hinblick auf die frühere Heimat, sei es hinsichtlich der Integration in eine fremde Gesellschaft.“ [A száműzetés, a száműzetés tapasztalata és a száműzetés irodalma azonban mindenkor a múlt feldolgozásának, a haza elvesztésének, feldolgozásának vagy elfojtásának jelenségeibe és folyamataiba illeszkedik. A száműzetésben, de mindenekelőtt az akkulturáció során létrejövő irodalom része az emlékezés kultúrájának, a kollektív és kulturális emlékezetnek, legyen szó akár az egykori hazáról, akár az idegen társadalomba való beilleszkedésről.] Sabina BECKER, *Transnational, interkulturell und inter-disziplinär: Das Akkulturationsparadigma der Exilforschung = Exil und Literatur. Neue Perspektiven*, hrsg. Doerte BISCHOFF – Susanne KOMFORT-HEIN, De Gruyter, Berlin–Boston, 2013, 59.

